

ארבעה עשורים של השמדת-עם נשכחת בסודאן

אליהו גרין

המלחמה את המנהיגות הפוליטית המוסלמית בסודאן, או להפרדה מדינית של דרום-סודאן השחורה ממעניה בצפון, חבל ארץ שהוא ברובו ערבי-מוסלמי.

זוהי אפוא עדות נוספת לעמדה הפרו-מוסלמית והפרו-ערבית, שנוקטים התקשורת והארגונים ההומאניטריים לזכויות האדם. הדבר משתלב להפליא עם העמדה הפרו-מוסלמית והפרו-ערבית שבה נקטו קובעי המדיניות הבריטית בלונדון מאז ומתמיד בחלקים שונים של העולם. כך למעשה התחילה הטרגדיה הסודאנית של המאה העשרים. אבל קודם כול, יש מקום לסקירה היסטורית קצרה של סודאן.

שבטי השחורים של דרום-סודאן סבלו, במשך מאות שנים, מהתקפות של סוחרי עבדים ערביים. "קודם הם נכבשו על-ידי סוחרי עבדים ערביים, ואחרי 1860 הם נשלטו על-ידי ממשלה טורקית-מצרית".² האנגלים קיבלו לידיהם את סודאן בהיותם בעלי-ברית של השליטים המצריים, והם ניהלו את המדינה כ"קונדומיניום אנגלי-מצרי" מאז 1899. הם היו מודעים היטב להבדלים הגיאוגרפיים-אתניים שם. המכון המלכותי לעניינים בינלאומיים כתב בעניין זה:

הפרדתם של שני האזורים (הצפון והדרום) נובעת מהבדלים היסטוריים וגיאוגרפיים, ומהאופי השונה של האוכלוסייה. הדרום מאוכלס על-ידי מגוון של שבטים כושים, עובדי אלילים, הדוברים לשונות סודאניות, והארגון התרבותי, החומרי והחברתי שלהם אפריקני.³

ב-1950 היו בני הדרום השחורים כשליש מן האוכלוסייה.⁴ אוכלוסיית הצפון, לעומת זאת, אף כי

העיתונות העולמית והקהילייה הבינלאומית עשו יד אחת במאבק להעמדתם לדין של מנהיגים סרביים בפני בית המשפט הבינלאומי בהאג, בעוון פשעי מלחמה. אכן, רצח המונים הוא הגרוע שבפשעי המלחמה, והרצון למצות את הדין עם פושעים נגד האנושות מובן בהחלט. אבל הוא היה הרבה יותר מובן אילו הוא לא היה סלקטיבי כל-כך, ואילמלא התעלם במפגיע מרצח ומטבח המונים במקומות אחרים, כמו למשל בכורדיסטאן העיראקית ובלבנון. אולם, ההתעלמות המחרידה ביותר היא מהרצח ההמוני המתמשך בסודאן.

אמנם כן, רצח המונים התרחש במקומות שונים מאז מלחמת העולם השנייה. אך דרום-סודאן היא דוגמה יוצאת-דופן, בהיותה זירה מתמדת זה כארבעים שנה, מאז 1955, למלחמת אזרחים, לרצח המונים ולהרס תרבות ודת. מספרם של בני שבטים שחורים, שנהרגו במהלך מלחמת האזרחים בסודאן, מוערך ב-1.5 מיליון מאז 1972.¹ המספר עכשיו גדול בוודאי הרבה יותר. ואף-על-פי-כן, כל אלה המתיימרים לייצג את מצפון העולם, שיש להם הרבה מה לומר בעניין בוסניה, מילאו וממלאים את פיהם מים בעניין סודאן. ההתרחשויות בסודאן זוכות בקושי בהתייחסות כלשהי של אמצעי התקשורת העולמיים. אך מעט שבמעט דונו על הטבח, המוות מרעב, העבדות, וההתקפות של בני השבטים הערביים מצפון-סודאן נגד השחורים. אחרי שנים כה רבות של טבח ומעשי זוועה אחרים שם, שוב לא ניתן לתרץ זאת בכך ש"לא ידענו".

יתרה מזו, אותם גורמים של הקהילייה הבינלאומית, שיצאו בקול קורא להקים את בוסניה העצמאית עוד לפני שמלחמת האזרחים שם התחילה, לא הציבו דרישה דומה להגדרה עצמית של השחורים בדרום-סודאן. שום ממשלה, ארגון בינלאומי לזכויות האדם והאזרח, או אישיות הומאניטרית בולטת, לא קראו להעמיד לדין על פשעי

אליהו גרין הוא חוקר המזרח התיכון. מאמריו מופיעים בכתבי-עת מקצועיים בארץ ובח"ל. א"ג פרסם ביקורת ומאמרים בנתיב.

¹ New Columbia Encyclopedia, 1975.

² Royal Institute of International Affairs, The Middle East: A Political and Economic Survey, London, 1950, p. 343.

³ שם.

⁴ הערכה של ה-Royal Insti-... , tute שם.

הייתה ברובה הגדול מעורבת (ערבים, ברברים ושחורים), הייתה שונה באופן בולט באופייה האתני. "לשונם, קווי האופי הבולטים של תרבותם, תודעתם הגזעית (כלומר הלאומית) ומסורותיהם ההיסטוריות, כולם ממקור ערבי הם".⁵ דתם הייתה מוסלמית.

רק לפני 600 שנה הפכה צפון-סודאן לאפריקנית, שחורה באופייה. אזור זה נקרא בתנ"ך כוש, ואתיופיה בכתבים היווניים והלטיניים. מכאן יצאו גייסות הצבא נגד מצרים, ואפילו הוקמה שושלת מפורסמת של פרעונים. יש מקום לשער שמלכת שבע מוצאה משושלת אתיופית (כלומר סודאנית) של מצרים (ולא של ממלכה קטנה בתימן). יוסף בן-מתתיהו מזהה את שבע כבירה אתיופית אשר, כפי שהוא כותב, "נקראת עכשיו מרואה".⁶ מאוחר יותר תיאר את המלכה, שביקרה אצל שלמה המלך, "כאישה אשר מלכה במצרים ובאתיופיה".⁷ מרואה העתיקה היא מקום ידוע על הנילוס, דרומית לחרטום.

צפון-סודאן, הקרויה גם נוביה, עשתה את דרכה אל הנצרות הקופטית, ואחר כך עמדה בפני הפולשים הערביים עד ימי הביניים המאוחרים. השם סודאן עצמו, שבע במקום נוביה, בא מן הערבים, ומקורו במונח הערבי בילאד א-סודאן, שפירושו ארץ השחורים, והוא חל למעשה על כל אפריקה שמדרום למדבר סהרה.

לקראת סוף ימי הביניים התפתחה הגירה המונית של שבטים ערביים אל צפון-סודאן, ובכך השתנה האופי הדמוגרפי והדתני של האזור. המדינה הנובית הנוצרית האחרונה חדלה להתקיים בערך ב-1500.

הדרום קיים את אופיו הנפרד עד למאה התשע-עשרה. בתקופה זאת כבשו כוחותיו של מוחמד עלי, הפחה של מצרים, את צפון-סודאן (1820-1823). עבדים, זהב ושנהב, בסדר הזה, העסיקו את השליט המצרי. הוא כתב אל כוחותיו: "ברור לכם שמטרת כל המאמצים שלנו, וכל ההוצאות שלנו, היא לרכוש שחורים". מן הצפון יצאו משלחות אל הדרום. בערך באמצע המאה השליטו סוחרי העבדים הערביים-מוסלמים הגמוניה שבירה בדרום, שבמהלכה ניהלו מלחמה מתמדת נגד השבטים האפריקניים. הממשלה בקהיר לא הצליחה לקיים שלטון מצרי שם עד שנת 1860, אז גייס הכדיב אסמאעיל פחה את שיתוף-הפעולה של הבריטים. מאמצים, בהשראה בריטית, לצמצם את סחר העבדים הביאו לידי ההתקוממות של המהדי, המנהיג הדתי, שעמד בראש השבטים המוסלמים הצפוניים. בין השאר תמכה ההתקוממות בזכות האלוהית של המוסלמים ללכוד עבדים בין הלא-מוסלמים.⁸

לורד קיצ'נר, הבריטי, פיקד על הגייסות המצריים בכיבוש הארץ ב-1898, ושנה מאוחר יותר נטל על עצמו את השלטון על כל הארץ, בשם קנודומיניום אנגלי-מצרי, כביכול על-פי ההסכם, דגלים בריטיים ומצריים התנוססו אלה בצד אלה על פני כל סודאן כסמל של הקונדומיניום, אשר נמשך מבחינה חוקית עד 1955. במשך כל אותו זמן הוסיפה להתקיים הנבדלות של הדרום האפריקני השחור. זמן רב הגנו הבריטים על בני הדרום בכך שניהלו את שני האזורים באופן נפרד, ואף עודדו הקמת מוסדות של הילידים.

אף-על-פי-כן ב-1955, כאשר הכריזו הבריטים על כוונתם להעניק עצמאות לסודאן, הם לא התירו הפרדה, עצמאות והגדרה עצמית של השחורים בדרום, בהתעלם במתכוון מן הנבדלות של הדרום. בריטניה שלאחר המלחמה הייתה מחויבת למדיניות פרו-מוסלמית בכל רחבי העולם, ובמזרח-התיכון פירוש הדבר היה מדיניות פרו-ערבית. בשלטון על כל סודאן זכתה ממשלה ערבית. בו בזמן, בהודו עודדו הבריטים את בני המקום המוסלמיים להיפרד מן הרוב ההינדי, ולחקים מדינה מוסלמית נפרדת הקרויה פקיסטאן, מדינה שלא הייתה מסוגלת לחיות בשלום אפילו עם עצמה.

העצמאות, שהעניקו הבריטים ביולי 1955 לסודאן בלתי-מחולקת הנשלטת על-ידי ערבים, עוררה מרד של הגייסות השחורים.⁹ מאז נמשכת הלחימה לסירוגין במידה כזאת או אחרת של עוצמה, והרגיעות הזמניות, לצורך משא-ומתן, מולידות פעם אחרי פעם הבטחות המופרות בקביעות על-ידי הממשלה. הכוח המהפכני של השחורים בשנות ה-60 נקרא בשם אניה-ניה, ובשנות ה-80 נקרא הצבא לשחרור העם הסודאני. בראשו עמד ג'ון גאראנג, שהשתתף כשר בממשלת סודאן במשך תקופת הפיוס.

במשך שנים התנהל בסודאן, במקביל ללחימה, טבח שיטתי פחות או יותר. מדי פעם מדווחת העיתונות הבינלאומית על הטבח, בכנותה אותו בדרך-כלל "מלחמת אזרחים". מאמר ראשי על סודאן פורסם ב-8 בדצמבר 1988 בלה-מונד, עיתון בעל מדיניות פרו-ערבית מסורתית על-פי הקו הפרו-ערבי של ממשלת צרפת, בו דווח לא רק על הטבח ועל סחר העבדים, אלא גם על כך שהכנסייה הקתולית של סודאן הדביקה בנימוס את התווית של "הרג המוני" על מה שקרה. המונח "רצח עם" היה בחזקת הריגה מכללי הטעם הטוב, אף כי נעשה בו שימוש חופשי לגבי בוסניה, שבה היה המצב פחות קשה מזה השורר בסודאן. המשקיף מרצילו לזו ג'דה (Jada), שעבד בעיר הדרומית ג'ובה (Juba), תיאר את מה שראו עיניו: "מתבצע רצח עם אמיתי". הוא אף התלונן על חוסר העניין הבינלאומי: "פרופסורים לאנתרופולוגיה בעלי שם בינלאומי, שחקרו וכתבו על הדינקאס (ועמים סודאנים שחורים אחרים), שכחו ככל הנראה לחלוטין את העובדה שעמים אלה ממש, שאתם הסבו בעבר סביב האח, הם עתה בתהליך של חיסול".¹⁰

בהקשר זה, מן הראוי להביא את עמדתו של השמאל הישראלי כלפי הסוגייה. שמאל זה, היוצא מעורו על מנת להגן על זכותו של העם הפלשתיני לקבל מה"קולונאליזם הציוני" ריבונות משל עצמו, לא זו בלבד שאיננו תומך בזכות עצמאותה של דרום-סודאן, אלא במפורש תומך בקו המוסלמי.

דוגמה אופיינית לכך הוא אילן פפה, מן ההיסטוריונים החדשים. בביקורת ספרים שיצאה לאור לאחרונה,¹¹ כתב על "מלחמת האזרחים הסודאנית – מלחמה אשר עדיין קורעת את המדינה לגזרים". בכך רומז פפה לסימטריה בין קורבן הסבל ובין האחראי לו. למעשה, הסבל היה ברובו המכריע מנת חלקם של האפריקנים השחורים במשך כל הזמן, מול העליונות הצבאית של הצד הערבי-מוסלמי.

⁵ שם, עמ' 346.

⁶ מתוך יוסף בן-מתתיהו, בתרגום עברי של אבר-הם שליט, "קדמוניות היהודים", 10:2-2.

⁷ קדמוניות היהודים, 8:6:5.

⁸ ראה גם: ברנד לואיס, Race and Slavery in the Middle East, אוקספורד 1990, עמ' 74, 133.

⁹ המרד ומלחמת האזרחים מסוקרים במחקר רים אקדמיים שונים. אולם אלה, בדרך-כלל, מחליקים על פני האספקטים המרתיעים יותר של המציאות הסודאנית. ספר אחד, הנמצא בשימוש מוגבל, הוא The Sudan: Unity and Diversity in a Multicultural State (בולדר, 1985). כותרת המשנה של הספר כשלה עצמה מעידה כבר על הדעות הקדומות המ'קופלות בו.

¹⁰ מרצילו לזו ג'דה, War Wounds (לונדון 1988). מצוטט בלה-מונד מ-8.12.88, עמ' 2. כאן הוא מתורגם בחזרה לאנגלית. האשמה ברצח הועלתה לאחרונה גם על-ידי קואליציה של ארגונים לא ממשלתיים שמושבם בארה"ב ובארופה, המייצגים עמים מזרח-תיכוניים לא-מוסלמיים שונים, וכן את השחורים הסודאנים. הם פרסמו את הקול הקורא שלהם ב-9.10.96.

¹¹ מגזין ג'ודלם פוסט, 1 באפריל 1994, עמ' 26.

הלחימה הצטמצמה כמעט תמיד לדרום, כך שאפילו כאשר זכו המורדים הדרומיים בשליטה על שטחים גדולים בדרום, השלטון הערבי-מוסלמי על רוב המדינה לא נפגע. כמובן, פפה הביע משאלה מתחסדת ל"שלוש". אך, האמנם רצוי הדבר שהשלוש ייעשה על בסיס הסטטוס-קוו של הכנעה אתנית ושעבוד בפועל?

פפה משעין את עמדתו על בסיס של רלטיביזם תרבותי. אבל הוא מתייחס לאופן שבו ערבים-מוסלמים רואים, או רוצים לראות, את סודאן ואת האירועים הקשורים בה. יחד עם הצורך הקיים, לדעתו, בעמדה תרבותית רלטיביסטית כלפי סודאן, ובהעדפת הדעות הקדומות הערביות והמוסלמיות, הוא כואב את כישלונם של "ההיסטוריונים האירופיים" מראות את ההיסטוריה של סודאן, בדרך שבה "ההיסטוריונים הסודאניים והמצריים הבינו את ההיסטוריה של עצמם בעבר", כפי שהתבטא אלברט חוראני, ההיסטוריון האנגלי הערבי. לכן, רומז פפה, נקודת המבט של שבטי האפריקנים השחורים של הדרום איננה צריכה להילקח בחשבון. כלומר, להם אין הזכות שההיסטוריה שלהם, והאירועים העוברים עליהם עכשיו, יוצגו מנקודת-ראות של תרבותם ומורשתם הם.

בסוף ביקורתו מודה פפה בקיצור ב"פערים התרבותיים והאתניים בין המוסלמים בצפון והנוצרים ועובדי האלילים בדרום". בכך שולל המחבר את הזכויות הלאומיות של השחורים הסודאנים, אף-על-פי שהוא אמור להיות מודע לזהות האתנית, התרבותית, הגזעית וההיסטורית הנפרדת שלהם. להוציא את ההיבט הגיאוגרפי, הוא בוחר לראות את המדינה כחלק מ"האוריינט" ולא כמדינה אפריקנית. הרלטיביזם התרבותי שלו איננו מעניין בהשקפותיו של החלק הנודף באוכלוסייה הסודאנית.

טענתו של פפה ש"ההיסטוריונים האירופיים" לא הציגו כהלכה את סודאן היא חסרת שחר, ונובעת אצלו מהקטיה פוליטית ובורות בעת ובעונה אחת. האמת הפשוטה היא שהמעצמות המערביות, ומדינות זרות אחרות, הרשו לממשלה לעשות ככל העולה על רוחה. הרצח ההמוני, העבדות וכל שאר מעשי הזוועה, נמשכו בקלות יחסית. תברייטים, כאמור, הטילו על האפריקנים השחורים את השלטון הערבי-מוסלמי.

★

פפה "מצטער" על "המלחמה עדיין קורעת את המדינה לגזרים", אבל כאן דווקא טמונה אולי התשובה. אולי המדינה הנוכחית של סודאן צריכה להיות "נקרעת לגזרים", כלומר, מחולקת מבחינה פוליטית. מוזר רק שאנשים הממליצים על "קרעיה לגזרים" של מדינת ישראל

הקטנה, שמערב לירדן, למען שלום עם הערבים, אינם ממליצים על חלוקת סודאן למען "שלוש" בין השבטים האפריקניים השחורים של הדרום ובין הערבים והמוסלמים שבצפון.

אולי המלחמה והדיכוי יכולים להיפתר רק על-ידי נוסחה של "שטחים תמורת שלום", ועל-ידי מתן הגדרה עצמית לשחורים של הדרום. אולם, משרתי האינטרס הערבי במאבק ההישרדות של ישראל מול מבקשי נפשה, דוגמת פפה, מחזיקים בעמדתם הפרו-ערבית גם כלפי סודאן, אף-על-פי שהממשלה הסודאנית היא ערבית, והמורדים (הנלחמים על הגדרה עצמית) אינם ערבים.

אם נניח לפפה, צפויה לנו הפתעה חיובית בגיליונות האחרונים של **טיים וניוזוויק**, שעמדתם איננה, כידוע, אנטי-ערבית, ושראו את המצב באופן יותר אובייקטיבי מאשר ה"היסטוריון החדש" שלטו. **טיים** סיקר את מחקרם של שני עיתונאים מן ה**בולטימור סאן**, שהיכה גלים, שבו הם חושפים את העובדה שביכולתם לקנות למעשה עבדים בסודאן של שנות התשעים.¹²

מפתיע עוד יותר: החל מ-1992 מגנה הסוכנות לזכויות האזרח של האו"ם, שמושבה בניג'רה, את הפרת זכויות האדם בסודאן. ויתרה מזאת, היא קיבלה דיווחים על "מצב זכויות האזרח" בסודאן בשנים 1993, 1994 ו-1995, המאשרים קיומה של עבדות, ושימוש שעושה הממשלה בסחר עבדים כטקטיקה במלחמת האזרחים.¹³ **לה-מונד** דיווח על עבדות ועל סחר עבדים מאז 1988. מקורות אחרים עשו זאת מוקדם עוד יותר. אכן, ייתכן ומסתמנת סוף סוף התעוררות של עניין במציאות הסודאנית.

למצב הסודאני יש, כמובן, השלכות על הסכסוך הישראלי-ערבי. הוא אומר לנו משהו על טיבם של אויבי ישראל. גם לאש"ף וגם לחמאס יש קשרים הדוקים עם ממשלת המוסלמים הפונדמנטליסטיים של סודאן. ואמנם, במהלך הסערה שקמה סביב הגלייתם של 415 מנהיגי החמאס והג'יהאד האיסלאמי, בעקבות החטיפה והרצח של סמל ניסים טולדנו בדצמבר 1992, נערך מפגש בין יאסר ערפאת ומקבילו, מנהיג החמאס, בסודאן. השלטון הסודאני הנוכחי נהנה מתמיכה כספית של איראן האיסלאמית, ומספר ארגוני חבלה איסלאמיים פועלים מתוך סודאן. שליחים של ארגונים אלה, המוצבים בסודאן, אף ניסו להתנקש בחייו של חוסני מובארכ, מוסלמי מיליטנטי בזכות עצמו.

אין זה מוגזם לצפות מן הקהילה הבינלאומית לנקוט עמדה אמיצה וחד-משמעית נגד השלטון הסודאני הנוכחי. אבל לאור הניסיון של העבר, אין ציפייה זאת נראית ממשית ביותר ■

¹² **טיים**, 1 ביולי 1996, עמ' 28. וכן ב**ניוזוויק**, 10 ביולי 1996.

¹³ David Littman, "The UN Finds Slavery in the Sudan", Middle East Quarly, ספטמבר 1996.

כן, עלי להודות בצער שהשחורים באיסלאם לא נהנים מהעדפה מתקנת
גיסי ג'קסון
(עם שובו מסודאן, לאחר שדיווח לג'ניא קרטור על השמדת 1.5 מיליון שחורים)